

А. Ю. Баукова

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІЯ МАРТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х — НА ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

В статті йдеться про діяльність археолога, пам'яткоохоронця, спеціаліста в галузі епіграфіки Юлія Юлійовича Марті, який залишив помітний слід в історії Керченського музею.

Ключові слова: епіграфіка, некрополь, античні городища.

В історії археологічної діяльності Керченського музею, як і загалом в історії античної археології Північного Причорномор'я, одне з помітних місць займає постать Юлія Юлійовича Марті. Творчий доробок цього археолога та його доля, з огляду на його «політичну неблагонадійність», нечасто ставали предметом уваги істориків. Лише в умовах державної незалежності України співробітниками Керченського історико-культурного заповідника М. Федосєєвим [Федосєєв, 2001; 2002] та С. Шестаковим [Шестаков, Шестакова, Боровкова, 2003; Шестаков, Шестакова, 2006] опубліковано кілька повідомлень про Ю. Марті. Статті цих авторів переважно стосуються діяльності археолога на посаді директора Керченського історико-археологічного музею. Проте неоднозначність економічних та політичних умов, у яких довелося працювати Ю. Марті, особливо у післявоєнний період, вимагають ще раз підсумувати основні здобутки його наукових пошуків. Тому метою даного повідомлення є зазначення внеску Юлія Юлійовича у відновлення Керченського державного історико-археологічного музею (далі КДІАМ), його пам'яткоохоронну діяльність, а головне висвітлення наукової діяльності у останні роки життя.

Основою запропонованого дослідження стали документи і матеріали, що зберігаються у фондах Керченського історико-культурного заповідника. Архівні справи у зазначений період

містять низку неточностей. Зокрема привертає увагу той факт, що у звітах про роботу музею за 1948—1951 рр. вказано, що Ю. Марті працював у КДІАМ з 1923 р. [НА КДІКЗ, Од. зб. 140, 141]

Слушно зазначав С. Шестаков, що «у блискучій плеяді директорів Керченського музею Ю. Марті був останнім з тих, хто однаковою мірою був і керівником, і науковцем» [Шестаков, Шестакова, 2006, с. 155]. Нагадаємо, що традиційно, з часу заснування Керченського музею старожитностей до початку 1920-х рр. директор музею був головним і часто єдиним археологом-дослідником пам'яток Керченського та Таманського півостровів. Проте з другої половини минулого століття директори Керченського історико-археологічного музею стали виконувати суто адміністративні функції.

Коротко слід окреслити результати діяльності Ю. Марті у 1920—30-х рр. Він очолював музей у складний час економічної та політичної нестабільності. Ю. Марті став останнім директором музею старожитностей та першим керівником державного історико-археологічного музею. З огляду на віддаленість Керчі від центру та насиченість східнокримських земель пам'ятками культури, Ю. Марті одночасно виконував обов'язки завідувача Керченським повітовим комітетом по справах музеїв, очолював Керченське відділення ОХРІСу, брав участь в діяльності відділення РОПІК. Завдяки цьому КДІАМ перетворився на центр пам'яткоохоронної роботи. У першу чергу на облік були поставлені усі художні та археологічні цінності, що перебували у приватній власності або не належали нікому. Із стабілізацією економічної та політичної ситуації в країні, Ю. Марті провів низку археологічних розвідок. Він

першим поставив питання складання карти археологічних пам'яток Керченського півострова. Результати розвідок та розкопок Ю. Марті пізніше використовували В. Гайдукевич та В. Блаватський. Завдяки старанням директора музею на території Керченського півострова створено кілька археологічних заповідників, а видатні пам'ятки боспорського мистецтва — катакомби на схилах гори Мітридат частково націоналізовані. Головним здобутком діяльності Ю. Марті як археолога, на нашу думку, слід вважати дослідження Тіритаки, Кітею, Кизаульського некрополя та пагорбів Опука.

Під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. цей видатний вчений перебував у евакуації, працював вчителем, але одразу ж після закінчення військових дій звертався у різні музеї з проханням працевлаштування. Завдяки цьому отримав запрошення від Херсонського музею, де трохи більше року (до початку серпня 1947 р.) працював завідувачем античного відділу [Шестаков, Шестакова, 2006, с. 165]. У зв'язку із скороченням штатів був звільнений, проте не полишав надії повернутися в Керч, адже він, як ніхто інший, мав великий досвід музейної роботи.

У перші післявоєнні роки Керченський музей перебував у скрутному становищі. Його приміщення та колекції були майже повністю знищені. Археологічні матеріали, які з різних причин не були вивезені до Німеччини залишилися депаспортизованими. Втрата архівних документів, польових щоденників та інвентарних книг паралізувала роботи по розбору колекцій. Яскраво змальовує положення речей цитата із звіту про роботу КДІАМ за 1944 р.: «неукмплектованість штату позначається на роботі музею і є нетерпимою» [КДІКЗ, Од. зб. 140, 1-зв.]. Головним було те, що чекати допомоги не було звідки, а повністю знищене місто стояло руїною практично до початку 1950-х рр.

З метою відновлення археологічних розкопок античних городищ музей звернувся до Інституту археології АН СРСР та Інституту історії матеріальної культури. Таким чином, на території півострова відновились дослідження Пантікапея, Тіритаки, Мірмекія, Ілурата, однак Керченський музей в наслідок вищезазначених причин втратив головну роль в цьому процесі. Натомість усі сили колективу було зосереджено на впорядкуванні фондів, оформленні археологічної документації та проведенні рятувних розкопок. Відновлення роботи музею стало можливим лише завдяки тому, що тут підібрався колектив висококваліфікованих співробітників, серед яких були А. Іванова, М. Мерперт, В. Юдін. Не применшуючи здобутків решти, треба зауважити, що в ті часи працівники КДІАМ опанували археологічну та музейну науку безпосередньо під час роботи. Підтвердженням цього можуть слугувати відомості про стаж музейної роботи, які

зазначались у річних звітах. За умови браку кваліфікованих антиквознавців у Комітеті по справах культурно-просвітних установ при Раді Міністрів РФРСР лише у 1947 р. «згадали» про Ю. Марті.

Його кандидатуру на заміщення посади головного хранителя музею обговорили у вищезгаданому комітеті та надіслали пропозицію в Керч. У офіційній відповіді зазначалось, що «Музей вважає цю кандидатуру цілком прийнятною» [КДІКЗ, Од. зб. 137, 2] і з 29 липня 1948 р. Ю. Марті був призначений головним хранителем установи.

На початку 1950-х рр. у музеї відбулась зміна керівництва. Новий директор П. Гусаров та його заступник Л. Чуїстова провадили в життя рішення ЦК КПРС та розпочали роботи по перетворенню КДІАМ у засіб ідеологічної пропаганди. Тому безпартійний представник старої школи Ю. Марті не міг займати одну з головних посад в музеї. Можливо, роль в цьому відіграв той факт, що його зять А. Шевельов під час окупації Керчі співпрацював з німцями та у 1944 р. разом з родиною виїхав до Німеччини. Так чи інакше, Ю. Марті наприкінці вересня 1950 р. перевели на посаду наукового співробітника, а у березні 1951 р. звільнили за скороченням кадрів [КДІКЗ, Од. зб. 157, 1]. Цей факт особливо цікавий тим, що штат установи повністю був укомплектований лише на початку 1947 р. [КДІКЗ, Од. зб. 140, 1], а на місце скороченого Ю. Марті прийняли нову людину.

Не зважаючи на свій поважний вік, упорядковж останнього періоду роботи в музеї, Ю. Марті встиг багато зробити. На нього, як на знаного епіграфіста, було покладене завдання упорядкувати лапідарій. Зокрема, у 1949 р. він переклав біля 200 написів [КДІКЗ, Од. зб. 142, 63-зв.], у 1950 — 606 стел [КДІКЗ, Од. зб. 143, 57]. Яскравим прикладом працелюбності та внеску Ю. Марті є той факт, що лише за четвертий квартал 1950 р. він переклав написи та заінвентаризував 106 стел, тоді як С. Нечаєва (завідувач античним відділом КДІАМ) за відповідний період склала лише 50 паспортів на керамічні вироби [КДІКЗ, Од. зб. 143, 71-зв.].

У 1950 р. він відібрав пам'ятки та скомпонував з них «Галерею стародавніх пам'ятників». У «Галереї» були репрезентовані матеріали широкого часового проміжку — від V ст. до н. е. до VI ст. н. е. Вищезазначена виставка змальовувала історію та побут мешканців Боспору.

Одночасно у музеї проводились роботи із встановлення археологічних паспортів решток колекцій. Тут також знадобилась допомога Юлія Юлійовича, адже він вів польову документацію, опрацьовував відомості архіву музею у передвоєнні роки. Зокрема, Ю. Марті брав участь у встановленні місцезнаходження розписних склепів на північному схилі Мітридату та допомагав відновити археологічну докумен-

тацію на них, провів зйомку планів більше 20 пам'яток [КДІКЗ, Од. зб. 142, 63-зв.].

Ще перебуваючи в евакуації, у 1943 р. Ю. Марті розпочав пошуки керченських старожитностей, вивезених під час військових дій. Йому вдалось з'ясувати, що в серпні 1942 р. золоті прикраси та срібні монети завідувачем секретною частиною Армавірського міськвиконкому А. Авдейкіною були поміщені у місце відділення ощадбанку в станиці Спокійній [Державний архів..., Оп 11, 42]. Звіди вони потрапили до партизанського загону та їх сліди загубились, хоча й досі висуюються різного роду припущення про долю цього так званого «золотого чемодану». Решта ж музейних цінностей були розміщені у приміщеннях армавірського Міськздраву. Проте, у серпні 1942 р., у зв'язку із нібито прямим потраплянням фугасної бомби, у будівлі виникла пожежа і усі ящики з цінностями загинули. У архіві КДІКЗ міститься відповідь Армавірського міськвиконкому на запит Ю. Марті, в якій зазначається, що «...будівлю спалено німцями, а куди поділось майно невідомо» [Шестаков, Шестакова, 2006, с. 164].

Як вже згадувалось вище, Керченський музей ініціював відновлення археологічних досліджень. Окрім забезпечення матеріальної бази для експедицій з Державного музею образотворчих мистецтв (м. Москва) та Інституту історії матеріальної культури (м. Ленінград), співробітники КДІАМ брали безпосередню участь у розкопках. Важливою частиною діяльності експедицій стало проведення наукових семінарів з історії античних цивілізацій для студентів з Москви та Ленінграда. У підготовці тексту лекцій, а також у підборі ілюстративного матеріалу брав участь Ю. Марті. На нього було покладено обов'язок ознайомлення майбутніх археологів із основами епіграфіки та проведення практичних занять.

Після звільнення Ю. Марті продовжував мешкати при музеї, брав активну участь у науковому житті Керчі. Проте у травні 1952 р. директор КДІАМ П. Гусаров наказав Ю. Марті звільнити квартиру «як непрацюючому в музеї з огляду на те, що ця квартира потрібна для наукових співробітників, що працюють в музеї» [КДІКЗ, Од. зб. 491, 39].

Про останні сім років життя Ю. Марті є доволі скупі відомості. Помер у Керчі у 1959 р., похований на міському цвинтарі.

Таким чином, Юлій Юлійович Марті залишив помітний слід у історії діяльності Керченського музею. Певним визнанням його внеску можна вважати увіковічення цього імені на меморіальній дошці, яка прикрашає фасад заповідника. Нагальною потребою у зв'язку із розвитком біоісторичних досліджень стає дослідження епіграфічної спадщини вченого. Окрім того, у вітчизняних та зарубіжних архівах і музеях можуть з часом ще з'явитись матеріали та артефакти з Керчі, вивезені у 1940-х рр. Це також може доповнити наше уявлення про наукові дослідження Ю. Марті.

Державний архів в Автономній республіці Крим. — Ф. Р—20. — Оп. 11. — Спр. 1.

Науковий архів Керченського історико-культурного заповідника (далі НА КДІКЗ). — Оп. 6. — Од. зб. 157.

НА КДІКЗ. — Оп. 6. — Од. зб. 491.

НА КДІКЗ. — Оп. 9. — Од. зб. 137.

НА КДІКЗ. — Оп. 9. — Од. зб. 140

НА КДІКЗ. — Оп. 9. — Од. зб. 141.

НА КДІКЗ. — Оп. 9. — Од. зб. 142.

НА КДІКЗ. — Оп. 9. — Од. зб. 143.

Федосеев Н.Ф. Судьбы керченских археологов // 175 лет Керченскому Музею Древностей: Междунар. конф. (Керчь, 27—29 июля 2001 г.). — Керчь, 2001. — С. 18—29.

Федосеев Н.Ф. Керченский музей древностей // ВДИ. — 2002. — № 1. — С. 154—178.

Шестаков С.А., Шестакова Н.Д., Боровкова В.Н. Memoria Керченского музея // III Таврические научные чтения, посвященные 160-летию со дня рождения А.Л. Бертье-Делагарда (Симферополь, 24 мая 2002 г.). — Симферополь, 2003. — С. 48—50.

Шестаков С.О., Шестакова Н.Д. Юлій Юлійович Марті (1874—1959) // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. праць з мистецтвознавства, архітектурознавства та культурології. — К., 2006. — Вип. 3. — С. 155—175.

A. Y. B a u k o w a

SCIENCE ACTIVITIES OF ULYA MARTI IN THE SECOND HALF OF 40 YEARS AT THE BEGINNING 50 YEARS XX c.

At the article is showed activities of archaeologist and defender of monuments who leaved visible track in history of Kerchynsky's museum.